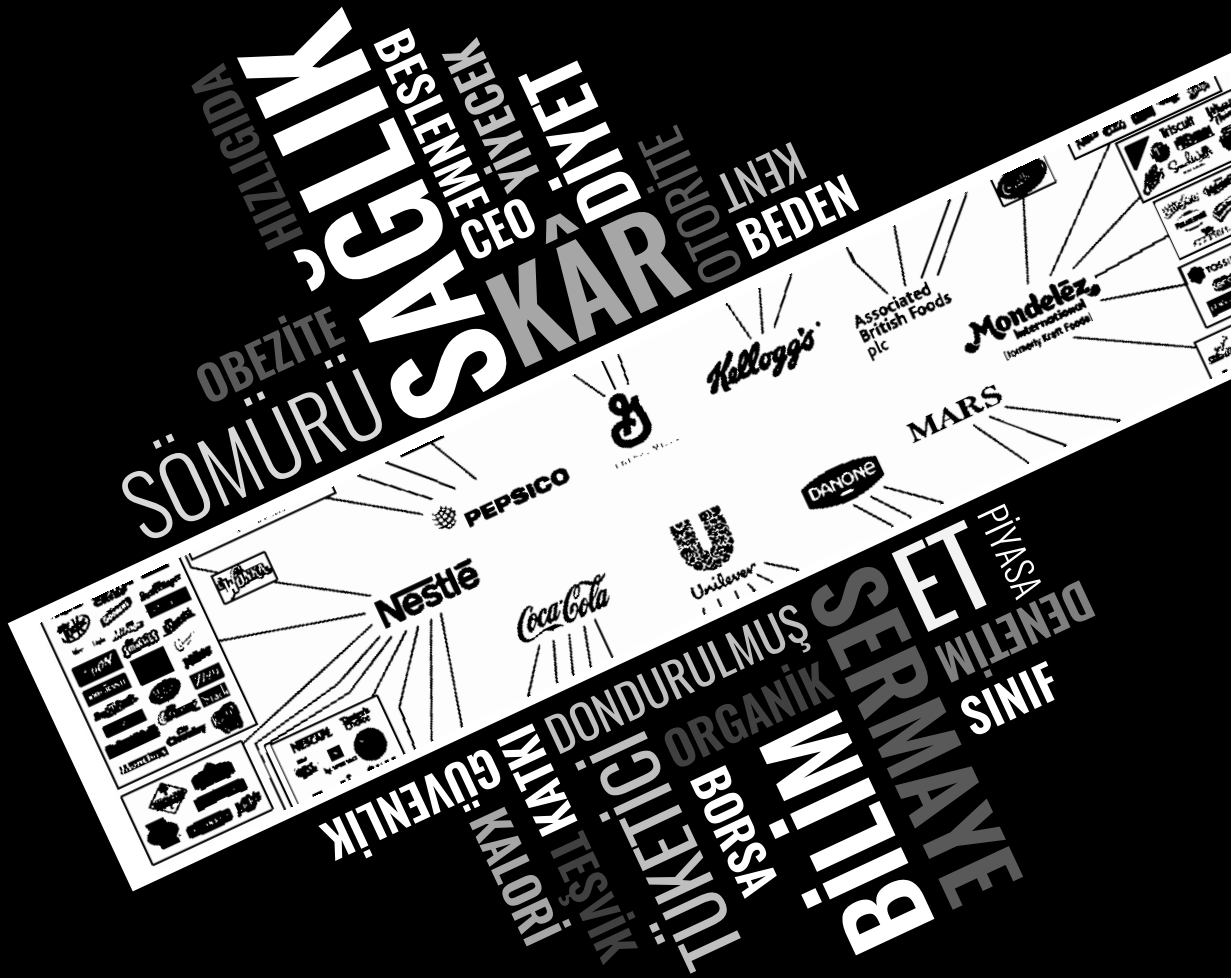

TOPLUM SAĞLIĞINI
GELİŞTİRME VE KORUMA
BİLİM ALANI

GIDA TEKELLERİ EMEKÇİ HALKIN BİLGİLENME HAKKINI NASIL ENGELLİYOR?

MAYIS 2019

Gıda endüstrisinde geçen yüzyılda yaşanan büyük değişim ulusal ve uluslararası tekellerin hâkimiyetiyle sonuçlandı. Uluslararası gıda ve içecek şirketleri ile hızlı gıda (*fast-food*) restoran zincirlerinin ürünleri bütün dünyada toplum sağlığını etkiliyor. Dünya Sağlık Örgütü verileri, 2016 yılında dünya nüfusunun %39'unun fazla kilolu ve %13'ünün obez olduğunu gösteriyor. Günümüzde artık obezite ciddi bir halk sağlığı sorunu olarak tanımlanıyor. Hemen yanıbaşında ise yaklaşık her dokuz kişiden biri açlık çekiyor. 2000 yılında ise tarihte ilk defa yetersiz beslenen insanlarla, fazla kilolu olanların sayısı eşitlendi. Kapitalizm toplumlara bolluk, açlık, şişmanlık ve sağlıksızlığı aynı anda yaşıyor.

Öte yandan gıda endüstrisindeki başlıca değişimlerden birinin gıda arzındaki artış olduğu görülüyor. Veriler gıda arzının, ihtiyacın çok üzerinde olduğunu gösteriyor. Bir insanın günlük olarak tüketebileceği gıdanın bir üst sınırı olduğundan, gıda sektöründe çok yüksek bir rekabet mevcut. Gıda tekelleri bu rekabeti toplum sağlığını ve gıda ile ilgili bilgileri bozarak aşmaya çalışıyor.

Bu raporda gıda tekellerinin, toplum sağlığının en önemli bileşenlerinden biri olan *sağlıklı beslenme ile ilgili bilimsel gerçeklerin emekçilere ulaşmasını engelleme yöntemleri* ulusal ve uluslararası örnekler üzerinden sunulmaktadır. Söz konusu gıda tekelleri olduğundan, ülkemiz ve dünya çapındaki etkinliklerin benzerlikler taşıdığı ve çoğu zaman iç içe geçtiği görülmektedir. *Bilim ve Aydınlanma Akademisi* çatısı altında faaliyet yürüten **Toplum Sağlığını Geliştirme ve Koruma Bilim Alanı** olarak konuyu kamuoyunun değerlendirmesine sunuyoruz.

BİLİM ve AYDINLANMA AKADEMİSİ

GİRİŞ

Geçen yıl yayımlanan *Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu Raporu*'na göre 2017 yılında dünyada 821 milyon insan yetersiz beslenmiş olarak kayıtlara geçti (1). Yaklaşık dokuz kişiden birinin aç olduğu bu tabloda, 2000 yılında tarihte ilk defa yetersiz beslenen insanlarla, fazla kilolu olanların sayısı 1,1 milyar kişi düzeyinde eşitlendi (2). Günümüzde artık obezite ciddi bir halk sağlığı sorunu olarak tanımlanıyor. Dünya Sağlık Örgütü verileri, 2016 yılında dünya nüfusunun %39'unun fazla kilolu ve %13'ünün obez olduğunu gösteriyor (3). Madalyonun diğer yüzünde ise büyüyen gıda sektörü ve kârlarını arttırmaya devam eden sermaye sınıfı yer alıyor. Gıda sektörünün dünya genelinde, her yıl %3 oranında büyüyerek 2022 yılında 5 trilyon dolara ulaşması bekleniyor (4). Örneğin; Türkiye'nin 2017 verilerine bakıldığında kalorisi yüksek, besleyici değeri düşük ve başlıca çocuklar tarafından tüketilen ürünleri (bisküvi, çikolata, şeker, sakız) pazarlayan *Mondelēz International*'ın %19 oranında büyüdüğü görülüyor (5).

Gıda endüstrisinde geçen yüzyılda yaşanan büyük değişim ulusal ve uluslararası tekellerin hâkimiyetiyle sonuçlandı. Uluslararası gıda ve içecek şirketleri ile hızlı gıda (*fast-food*) restoran zincirlerinin ürünleri bütün dünyada toplum sağlığını etkiliyor. Gıda endüstrisindeki başlıca değişimlerden birinin gıda arzındaki artış olduğu görülüyor. Örneğin; ABD'de 1970 yılında kişi başına 3200 kalori olan gıda arzı 1990'ların sonunda 3900 kaloriye çıktı. Bir bireyin ortalama günlük kalori ihtiyacı, fiziksel aktivite miktarına ve cinsiyete göre değişmekle birlikte, 2000-2500 kalori olarak tanımlanıyor. Veriler gıda arzının, ihtiyacın çok üzerinde olduğunu gösteriyor. Aynı zaman zarfında meşrubat tüketimindeki %118 oranında seyreden artış, bu tablonun tüketim miktarlarını da etkilediğine işaret ediyor (2).

Bir insanın günlük olarak tüketebileceği gıdanın bir üst sınırı olduğundan, gıda sektöründe çok yüksek bir rekabet mevcut. Bunun yanı sıra, gıda arzı ile tüketimi arasındaki fark, gıda israfının boyutlarını da gözler önüne seriyor. Dünya genelinde gıdaya ulaşım konusundaki eşitsizlik düşünüldüğünde, bu israfın toplum sağlığına etkileri daha açık hale geliyor.

Gıda tekelleri; toplum sağlığı üzerindeki etkilerini hem emekçileri seçeneksiz bırakarak hem de beslenme ve sağlıklı yaşam algılarını yönlendirerek gösteriyorlar. Araştırma fonlarından uluslararası dergilerde yayımlanan makalelere; sosyal sorumluluk projelerinden medyada yer alan haberlere kadar birçok farklı kanaldan yanlış bilgilendirme, bilimsel gerçekleri gizleme ya da yanıltıcı şekilde sadece belli verileri sunma yoluyla toplumu ürünlerini tüketmeye yönlendiriyorlar. Piyasadaki paylarını artırma mücadelesi veren uluslararası gıda tekelleri yürüttükleri lobi faaliyetlerinin sonucunda hükümetlerden de destek alıyorlar.

Bu raporda gıda tekellerinin, toplum sağlığının en önemli bileşenlerinden biri olan sağlıklı beslenme ile ilgili bilimsel gerçeklerin emekçilere ulaşmasını engelleme yöntemleri ulusal ve uluslararası örnekler üzerinden sunulmaktadır. Söz konusu gıda tekelleri olduğundan, ülkemiz ve dünya çapındaki etkinliklerin benzerlikler taşıdığı ve çoğu zaman iç içe geçtiği görülmektedir.

- [1] FAO, IFAD, UNICEF, WFP ve WHO (2017). *Dünyada Gıda Güvenliği ve Beslenme Durumu Barış ve güvenlik için dayanıklılık inşası*. Roma: FAO
- [2] Nestle, M. (2013). *Food politics, How the food industry influences nutrition and health*. Berkeley: University of California Press
- [3] WHO (2018). *Obesity and overweight. Fact sheet No:311*. Erişim tarihi: 12.04.2019. <https://www.who.int/en/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight>
- [4] Business Research Company (2019). *Food And Beverages Global Market Report 2019*. Erişim tarihi: 12.04.2019 <https://www.thebusinessresearchcompany.com/report/food-and-beverages-global-market-report>
- [5] WorldFood İstanbul (2018). *Türkiye gıda ve içecek pazarı: Nisan 2018*. Erişim tarihi:12.04.2019 <https://www.worldfood-istanbul.com/Fuar-Hakk%C4%B1nda/Sektorel-Haberler/Turkiye-g%C4%B1da-ve-icecek-pazar%C4%B1-Nisan-2018>

1. GIDA TEKELLERİ VE BİLİM İLİŞKİSİ

Gıda tekellerinin en önemli harcama başlıklarından birini akademik çalışmalar oluşturmaktadır. Şirketler bilim insanlarıyla; danışmanlık hizmetleri, şirketlere bağlı yan kuruluşların yönetimindeki pozisyonlar, çoğunlukla da araştırmalara verilen maddi destekler gibi farklı biçimlerde ilişki yürütmektedir. Tekil olarak bilim insanlarına ya da geniş araştırma ekiplerine fon sağlanabilirken; akademik bölümler, sempozyumlar ve bilimsel dergiler de kaynak alabilmektedir.

1.1. GIDA TEKELLERİ VE BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR

Bu maddi ilişkide, araştırma fonlarının kamu tarafından verilmemesi ya da kamudan ayrılan bütçenin düşüklüğü de rol oynamaktadır. Fon arayışına giren araştırmacılarla gıda şirketleri arasında bir çıkar ilişkisi kurulmaktadır. Karşılıklı ilişkide en önemli başlık, bilim insanlarının nesnelliklerini kaybettiği izlenimi yaratmamaktır. Ki çoğu araştırmacı da, maddi kaynaklarının araştırma sonuçlarını etkilemeyeceğini ileri sürmektedir. Ancak veriler çıkar çatışmasına işaret etmektedir. 2015-2016 yılları arasında toplanan verilere göre; şirketler tarafından fonlanan 168 çalışmanın sadece 12 tanesi ilgili şirketin ticari olarak aleyhine sonuçlanmış. Geri kalan 156 çalışmada, şirketlerin ürün pazarlama stratejilerini destekleyen bulgular sunulmuş (6). Süt, gazoz ve meyve sularının sağlığa etkileri üzerine 206 makalenin değerlendirildiği bir derlemede ise şirket fonlarıyla yürütülen çalışmalarda sağlık için olumlu sonuçların 4 ila 8 kat daha fazla bildirildiği ortaya konmuş (7).

Bilimsel araştırma sonuçları üzerindeki etki, örneklerin çoğunda bulguların tahrifatı şeklinde ortaya çıkmamaktadır. Genellikle; istenilen sonuca uygun olarak tasarlanan araştırmalar, bilimsel literatüre özgün bir katkı olmasa da belirli bir ürünün pazarlanmasını destekleyecek bir bilginin teyidi, beslenme birçok faktörü içerirken tek bir gıda maddesinin faydasının öne çıkarılması gibi yöntemler kullanılmaktadır (6). Sadece büyük tekeller değil, küçük ve orta ölçekli şirketler ve üretici birlikleri de bilimsel araştırmaları destekleyerek, sonuçları ürünlerinin pazarlanması için değerlendirmektedir (Tablo 1).

En sık kullanılan yöntem ise sağlığı etkileyen faktörlerden birinin ortaya konması gıda tekellerinin aleyhine olduğunda, o faktörün görmezden gelinmesi fakat diğer faktörlerin tespiti ve tedavisinin öne çıkarılmasıdır. Obeziteyle mücadelede beslenmeye değil de fiziksel aktivite eksikliğine vurgu yapılması, obezitenin moleküler mekanizmalarını inceleyen çalışmalara destek verilmesi, obezite tedavisinde kullanılacak ilaç araştırmaları gibi örnekler bu kapsamda değerlendirilebilir. Örneğin Nature dergisinin 2000 yılında yayımlanan bir ek sayısında, *Nature Insight* bölümü obeziteye ayrılmış (8). Bölümün mali desteği Roche tarafından sağlanmış. Bölümde yer alan makalelerden biri obezite tedavisinde kullanılan ilaçlarla ilgili ve yazarlar arasında Roche ortağı olan Millennium Pharmaceuticals'in bir çalışanı da yer alıyor.

Gıda tekelleri bilim insanlarını araştırma sözleşmeleriyle de kendilerine tabii kılmaktadır. Geçtiğimiz günlerde yayımlanan bir makale (9), Coca-Cola tarafından desteklenen araştırmalardaki sözleşme maddelerini incelemiştir.

- [6] Nestle, M. (2018). *Unsavoury truth, How food companies skew the science what we eat*. New York: Basic Books
- [7] Lesser L.I., Ebbeling C.B., Gozner M., Wypij D., Ludwig D.S. (2007). *Relationship between Funding Source and Conclusion among Nutrition-Related Scientific Articles*. *PLOS Medicine*, 4(1), e5. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.0040005>
- [8] Campbell, P. ve Dhand, R. (2000). Obesity. *Nature*, 404, 631.
- [9] Steele, S., Ruskin, G., McKee, M., Stuckler, D. (2019). "Always read the small print": a case study of commercial research funding, disclosure and agreements with Coca-Cola. *J Public Health Pol*, 40. <https://doi.org/10.1057/s41271-019-00170-9>

TABLO 1. ŞİRKETLER TARAFINDAN DESTEKLENEN ÇALIŞMALARDAKİ BULGULAR VE DESTEKLEYEN KURULUŞLAR

MAKALEDE YER ALAN BULGU	KAYNAK	MADDİ DESTEK VEREN KURUM
Yüksek lifli kahvaltı gevrekleri, zayıf lif alımıyla ilişkili kanser riskini azaltmaya yardımcı olabilir.	O'Sullivan KR (1997). Smith G, ed. Children's Food: Marketing and Innovation. Londra: Blackie Academic & Professional.	Yazar, Kellogg şirketinin çalışanı
Bilimsel bulgular laktoz intoleransı yaygınlığının olduğundan fazla hesaplandığını göstermektedir.	McBean LD ve Miller GD (1998). J Am Diet Assoc, 98, 671-676.	ABD Ulusal Süt Konseyi
Margarin alımı, tereyağı alımıyla karşılaştırıldığında LDL-kolesterol seviyesini yetişkinlerde % 11, çocuklarda % 9 oranında düşürmüştür.	Denke MA ve ark. (2000). JAMA, 284, 2740-2747.	ABD Margarin Üreticileri Birliği
Peynir kolesterol seviyesini düşürmektedir (Tereyağı ile karşılaştırıldığında).	Hjerpsted J ve ark. (2011). Am J Clin Nutr, 94, 1479-84	Danimarka Süt Ürünleri Kurulu
Haftada 12 yumurta tüketimi makuler dejenerasyona sahip yaşlılarda kardiyovasküler hastalık belirteçlerini değiştirmemektedir.	Aljohia H ve ark. (2019). Journal of Nutrition & Intermediary Metabolism, 15, 35-41.	ABD Yumurta Kurulu, Yumurta Beslenme Merkezi

Tablodaki veriler, Marion Nestle'in *Food Politics: Food politics, How the food industry influences nutrition and health* kitabından ve foodpolitics.com blog sayfasından alınmıştır.

Bu makaleye göre imza altına alınan maddeler Coca-Cola'ya araştırma sonuçlarına yayımlanmadan önce ulaşabilme, inceleme, yorum yapabilme hakkı vermektedir. Araştırma sonuçlarının hakemli bir dergide yayımlanması teşvik edilmektedir ancak şirket makale hazırlığını erteleme yetkisine de sahiptir. Sözleşmelerde en çok dikkat çeken madde ise, Coca-Cola tarafından herhangi bir gerekçe gösterilmeden araştırmanın sonlandırılabilir olmasıdır. Böyle bir durumda, sponsora ait gizli bilgileri içeren araştırma belgelerinin de ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu madde Coca-Cola'ya, şekerli içecek tüketimi ile obezite arasında bağlantıya işaret eden araştırmaları sonlandırabilme olanağı sağlamaktadır. Sözleşme hükümlerine göre, Coca-Cola'nın araştırmaya bağlı fikri mülkiyet haklarını da elinde tuttuğu görülmektedir.

Gıda şirketleri ile bilim insanları arasındaki çıkar ilişkisi oldukça eskiye dayanmaktadır. Kaliforniya Üniversitesi'nden araştırmacıların 2016 yılında yayımlanan makalesi, şeker endüstrisi lobisinin yarım yüzyıl boyunca içeceklerden yoğurda, salata soslarından ekmeğe kadar her yemek türünün içine yüksek miktarlarda şeker konulurken, bu süreçte topluma manipülatif bilgiler sunulmasındaki rolünü ortaya koymuştur (10).

1960'lı yıllarda bilim dünyası kalp hastalığı riskini arttıran faktörler konusunda tartışmalara sahne olmuştur. Başlıca şeker ve yağın etkilerinin karşılaştırıldığı bu dönemde, her iki gıda bileşeninin de kalp-damar hastalıkları ve başka kronik hastalıklarla ilişkisine dair bilimsel makaleler mevcuttu. Şeker lobisinin o dönemde ticari çıkarları doğrultusunda attığı adımlar günümüzdeki tablonun öncüsü olarak kabul edilebilir. Beslenme ve halk sağlığı uzmanlarından oluşan bir danışma kurulu ve fonlanan araştırma projeleri aracılığıyla yürütülen çalışmalar sonuç vermiştir. Şeker lobisinin bilimsel danışma kurulunda yer alan Harvard Üniversitesi Halk Sağlığı bölümü başkanı Frederik Stare, kendi bölümünde çalışan iki beslenme profesörünün, Hegsted ve McGandy, bu projelerde çalışmasına arabulucuk yapmıştır. Araştırmacılar yüklü bir ödeme alarak, yüksek tirajlı bilimsel tıp dergisi New England Journal of Medicine'de şekerin kalp hastalıklarındaki rolünü gizleyen, bu hastalıklardan korunmak için tek yapılması gerekenin yağ ve kolesterolden uzak durulması mesajını veren iki makale yayımlatmışlardır (11, 12).

1.2. BİLİMSEL DERGİLER DE FONLANIYOR

Bilimsel araştırmaların en önemli aşamalarından biri çalışma sonuçlarının bilimsel bir dergide yayımlanarak hem bilim dünyasıyla hem de kamuoyuyla paylaşılmasıdır. Bu durum araştırmaları destekleyen gıda şirketlerinin aynı zamanda bilimsel dergilerle de ilişkili olmasını gerektirmiştir. Beslenme alanındaki dergilerin sponsorları arasında Coca-Cola, Gerber, Nestlé/Carnation, Monsanto, Procter & Gamble, Roche gibi şirketler yer almaktadır. Alanında önemli dergilerden olan Journal of Nutrition dergisinin mali destekçileri arasında 10 adet gıda ve ilaç şirketi bulunmaktadır. *American Journal of Clinical Nutrition* dergisi 28 şirket tarafından desteklenmektedir.

2. KÂR AMACI GÜTMİYEN KURULUŞLAR

Gıda tekellerinin bilim insanlarıyla kurduğu ilişkilere verilen kamuoyu tepkisinin artması ve çıkar çatışmasının fazla görünür hale gelmesi nedeniyle tekeller yaygın olarak kurdukları kâr amacı gütmeyen kuruluşlar aracılığıyla faaliyetlerini yürütmektedirler. Bu vakıf ve enstitüler aynı zamanda gıda tekellerinin halkla ilişkiler çalışmalarının bir ayağını oluşturmaktadır.

Şirketler tarafından kurulan bu kuruluşlar ticari olarak kendi lehlerine sonuçlar üreten bilimsel çalışmaları desteklerken, aynı zamanda sosyal sorumluluk projeleriyle toplumun gözünde olumlu bir imaj çizmeyi amaçlamaktadır. Tablo 2'de örnekleri sunulan bu kuruluşların tanıtım sayfalarına bakıldığında; amaçlarını gıda, beslenme ve sağlık alanlarında toplumu bilgilendirmek ve bilimsel çalışmaları desteklemek olarak ifade ettikleri görülmektedir.

[10] Kearns, C.E., Schmidt, L.A., Glantz, S.A. (2016). **Sugar Industry and Coronary Heart Disease Research: A Historical Analysis of Internal Industry Documents.** *JAMA Intern Med.*, 176(11), 1680-168.

[11] McGandy, R.B., Hegsted, D.M., Stare, F.J. (1967a) **Dietary Fats, Carbohydrates and Atherosclerotic Vascular Disease.** *N Engl J Med*, 277, 186-192. doi:10.1056/NEJM196707272770405

[12] McGandy, R.B., Hegsted, D.M., Stare, F.J. (1967b) **Dietary Fats, Carbohydrates and Atherosclerotic Vascular Disease.** *N Engl J Med*, 277, 242-247. doi:10.1056/NEJM196708032770505

TABLO 2. GIDA TEKELLERİ TARAFINDAN KURULAN «KÂR AMACI GÜTMEYEN» KURULUŞLAR

ŞİRKET	KÂR AMACI GÜTMEYEN KURULUŞ
Coca-Cola	Uluslararası Yaşam Bilimleri Enstitüsü
Coca-Cola	Küresel Enerji Dengesi Ağı
Coca-Cola Türkiye	Hayata Artı Vakfı
Ülker (Yıldız Holding)	Sabri Ülker Gıda Araştırmaları Enstitüsü Vakfı
Pınar (Yaşar Holding)	Pınar Enstitüsü
Danone	Danone Enstitüsü
Danone Türkiye	Danone Enstitüsü Türkiye Derneği

2.1. ULUSLARARASI YAŞAM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Gıda tekelleri tarafından kurulan «kâr amacı gütmeyen» kuruluşlar arasında uluslararası alanda en çok bilineni Uluslararası Yaşam Bilimleri Enstitüsü'dür (International Life Sciences Institute-ILSI). Coca-Cola tarafından 1978 yılında kurulan Enstitü'nün Avrupa şubesi 1986 yılında açılmıştır. ABD ve Avrupa dışında bugün Arjantin, Brezilya, Çin, Hindistan, Japonya, Kore, Orta Amerika, Meksika, Orta Doğu, Kuzey Amerika, Kuzey Andlar, Güney Afrika, Güney Andlar, Güneydoğu Asya ve Tayvan şubeleri bulunmaktadır. 2007 yılından beri Türkiye'den Ülker Bisküvi A.Ş. ILSI Avrupa'nın üyesidir.

Misyonunu “insan sağlığını ve refahını artıran ve çevreyi koruyan bilim üretimi” olarak tanımlayan ILSI; araştırma fonları, uluslararası konferanslar, bilimsel makaleler ile gıda endüstrisinin çıkarlarını korumaktadır. Enstitü, en son 2019 yılının başında Çin'deki obezite ile mücadele politikalarını etkilediği yönünde haberlerle gündeme geldi. ILSI'nın 1999 yılında Çin'de açılan şubesi Sağlık Bakanlığı bünyesindeki Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi'nde bulunmaktadır ve Coca-Cola'nın yanı sıra Nestlé, McDonald's ve PepsiCo. firmaları tarafından da finanse edilmektedir. ILSI Çin şubesi ülkede giderek artmakta olan obezite sorunuyla ilgili politikaları etkilemek ve gazlı içecek satışlarını artırmak için beslenme tarzından ziyade egzersizin önemini öne çıkaran çalışmaları finanse etmektedir. Ocak ayında yayımlanan bir makaleye göre Enstitü'nün lobi faaliyetleri sonucunda 1999-2015 arasında Çin'de obezite mücadelesine yaklaşım değişmiş, Coca-Cola'nın "enerji dengesi" yaklaşımıyla uyumlu olarak beslenmeden fiziksel aktivite yönüne kaymış (13).

“Enerji dengesi” gıda şirketleri için çok önemli bir terim olarak öne çıkmaktadır. *Dengeli olduğu sürece her şey yenilebilir ve beslenmeyle alınan fazla kaloriler yeterli fiziksel aktiviteyle yakılabilir* algısı, tekellerin ürünlerinin sağlık üzerindeki olumsuz etkilerini gizlemeye yaramaktadır.

[13] Greenhalgh, S. (2019). Making China safe for Coke: How Coca-Cola shaped obesity science and policy in China. *BMJ*, 364, k5050. doi: <https://doi.org/10.1136/bmj.k5050>

2.2. KÜRESEL ENERJİ DENGESİ AĞI

2014-2015 yılları arasında faaliyet gösteren Küresel Enerji Dengesi Ağı (Global Energy Balance Network-GEBN) da kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur ve en büyük fonlayıcıları arasında Coca-Cola bulunmaktadır. Coca-Cola'nın sadece fon sağlamadığı, kuruluşun yöneticilerini, faaliyetlerini hatta web sitesinin içeriğini belirlediği bilinmektedir. GEBN kurucuları arasında yer alan iki akademisyenin yürüttüğü çeşitli projelere 2008 yılından itibaren Coca-Cola tarafından 4 milyon dolar kaynak aktarılması da aradaki ilişkiyi ortaya koymaktadır (14). Coca-Cola bu kuruluşlar aracılığıyla şekerli içeceklerin obezite ve Tip 2 Diyabet hastalığının yaygınlaşmasındaki rolünü bertaraf ederek, toplumu “kötü beslenmenin etkileri fiziksel aktiviteyle giderilebilir” fikrine ikna etmeye çalışmaktadır.

2.3. COCA-COLA HAYATA ARTI VAKFI

Coca-Cola Türkiye tarafından kurulan Hayata Artı Vakfı akademik çalışmalardan ziyade sosyal sorumluluk projeleri yürütmektedir. Sitesindeki bilgilere göre; 2009'dan günümüze kadar çevre ve toplum konularında 60'tan fazla projeye 26,5 milyon yatırım yapıldığı görülmektedir. Hayata Artı Vakfı, uluslararası örneklerine benzer şekilde fiziksel aktiviteye dikkat çeken projeler düzenlemektedir. Vakfın ilköğretim öğrencilerine yönelik “Aktif Yaşam: Çık Dışarıya Oynayalım Projesi” Milli Eğitim Bakanlığı ve Aktif Yaşam Derneği ortaklığıyla yürütülmüştür.

2.4. SABRİ ÜLKER GIDA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ VAKFI

Gıda endüstrisi bünyesinde kurulan kuruluşlara Türkiye'den verilebilecek en önemli örnek Sabri Ülker Gıda Araştırmaları Enstitüsü Vakfı'dır. Raporda daha önce belirtildiği gibi 2007 yılında ILSI Avrupa'ya katılan Ülker, bilim-sanayi ilişkisinde öncüler arasında sayılabilir. “Gıda, beslenme ve sağlıklı yaşam bilincinin gelişmesine katkı sağlamak” amacıyla 2009 yılında kurulan vakıf Avrupa Beslenme Vakıfları İletişim Platformu'nun Türkiye'den tek üyesidir. Harvard Üniversitesi bünyesinde kurulan Sabri Ülker Metabolik Araştırmalar Merkezi aracılığıyla projeler yürütülmekte, akademik sempozyumlar düzenlenmektedir. Sabri Ülker Uygulama ve Araştırma Merkezi 2018 yılında Marmara Üniversitesi işbirliğiyle kurulmuştur. Yıldız Holding ve İTÜ arasında da bir protokol bulunmaktadır.

Vakfın Bilim Kurulu üyeleri arasında Türkiye ve yurtdışından beslenme alanında tanınan akademisyenler yer almaktadır. İlk sırada yer alan Prof.Dr. Diana Banati Avrupa'daki gıda şirketleriyle yakın ilişkileri ile bilinen bir isim. Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi (EFSA) başkanlığı ve ILSI Yönetim Kurulu üyeliği yaptığı dönemde gıda endüstrisini temsil eden kuruluşlardaki yöneticilik pozisyonları nedeniyle hakkında çıkar çatışması tartışmaları yürümüş ve bu görevlerinden istifa etmek zorunda kalmıştır (15). Vakfın projelerine bakıldığında ise denge ve fiziksel aktivite terimlerine rastlamamak mümkün değil. **Yemekte Denge Eğitim Projesi'**nin kendi sayfasında paylaşılan ana mesajı: “Dengeli bir şekilde her şeyi yiyebilirsin. Tek yapman gereken dengeyi nasıl kuracağını öğrenmek.” 2011'de başlayan projenin 15 ilde 750 okulda devam ettiği görülmektedir. Yemekte Denge Projesi'nin bir modülü olan **Aktif Yaşıyoruz** ise Ülker'in üyesi olduğu ILSI'nin Take 10 adıyla ABD, Çin ve Tayland gibi ülkelerde uygulanan projesinin Türkiye'ye uyarlanmış halidir.

[14] O'Connor, A. (2015). *Coca-Cola Funds Scientists Who Shift Blame for Obesity Away From Bad Diet*. Erişim tarihi: 10.04.2019 <https://well.blogs.nytimes.com/2015/08/09/coca-cola-funds-scientists-who-shift-blame-for-obesity-away-from-bad-diets/>.

[15] CEO ve EarthopenSource (2012). *Conflicts on the menu* Erişim tarihi: 13.01.2019 <https://corporateeurope.org/en/efsa/2012/02/conflicts-menu>

Sabri Ülker Vakfı'nın yakın işbirliği yürüttüğü uluslararası kuruluşlar arasında İngiliz Beslenme Vakfı (British Nutrition Foundation-BNF) ve Avrupa Gıda Bilgi Konseyi (European Food Information Council-EUFIC) bulunmaktadır. Ülker Vakfı tarafından yürütülen "Dengeli Diyet Eğitimi Programı", BNF'nin İngiltere'de uyguladığı programdan Türkiye'ye aktarılmıştır. EUFIC'in yürüttüğü "gıda tüketiminde tüketici davranışı" çalışmasının Türkiye ayağını yönetme görevini de Sabri Ülker Vakfı üstlenmiştir.

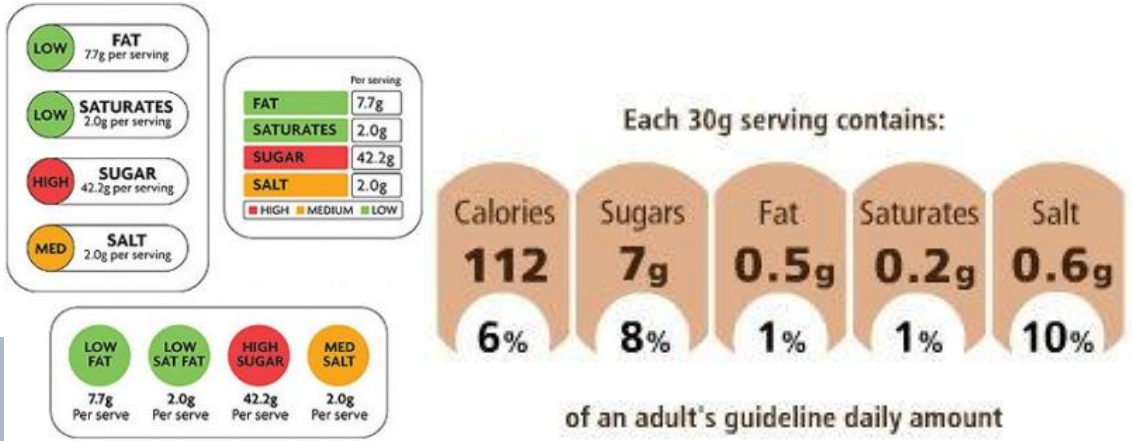
2.5. İNGİLİZ BESLENME VAKFI (BNF)

İngiliz Beslenme Vakfı da gıda endüstrisi ile ilişkileri nedeniyle tartışmaların odağındaki kuruluşlardan birisidir. Nestlé, PepsiCo., McDonald's ve Sainsbury's dahil olmak üzere İngiltere'deki hemen hemen tüm büyük gıda üreticisi ve dağıtıcılarından finansman almaktadır (16).

2.6. AVRUPA GIDA BİLGİ KONSEYİ (EUFIC)

1995 yılında kurulan konsey, kolay ulaşılan bilgi paylaşımı sayesinde toplumun sağlıklı seçimler yapmasını amaçladığını belirtmektedir ve misyonunu gıda ve sağlık hakkında tarafsız ve bilime dayalı bilgi sağlamak olarak tarif etmektedir. Ancak EUFIC'in yönetim kurulunun yapısı tarafsızlık konusunda şüphe uyandırmaktadır. EUFIC, finansman şirketlerinden seçilen bir yönetim kurulu tarafından yönetilmektedir ve üyeleri; Bunge, Cargill, Cereal Partners, Coca-Cola, Dow Seeds, DSM, Ferrero, General Mills, Mars, Nestlé, PepsiCo., Pinar, Tereos, Ülker, Unilever olarak sıralanmaktadır. Görüldüğü gibi yönetim kurulunda Türkiye'den iki şirket temsil edilmektedir.

Avrupa Birliği Çerçeve Programları'ndan da destek alan konseyin, yayımladığı makalelerdeki konu başlıkları tüketici davranışları, iletişim, sürdürülebilirlik, porsiyon bilgileri ve gıda etiketleri olarak sıralanabilir.

Şekil 1: Soldaki etiketler trafik ışığı formunda olup, tüketicilerin renkler aracılığıyla ürünlerdeki toplam yağ, doymuş yağ, şeker ve tuz içerikleri hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamaktadır. EUFIC tarafından kabul edilen sağdaki etikette ise renk ayrımları bulunmamaktadır.

http://powerbase.info/index.php/European_Food_Information_Council

EUFIC'in önemli faaliyet alanlarından biri gıdaların etiketlenmesine yöneliktir (Şekil 1). Kamuoyu bildirimlerinde yer alan bu çalışma ile gıdaların yarar ve zararlarının (şeker, yağ vb. içeriklerinin) ürünlerin üzerinde, tüketicilerin rahatça tanımlayacağı biçimde etiketlerle sunulması amaçlan-

maktadır. Projenin amacı halk sağlığını gözetir gibi durmakla birlikte, sonuçlar EUFIC yöneticisi şirketlerin bu kâr amacı gütmeyen kuruluşun kararlarını etkilediğini, hatta kararların bizzat onlar tarafından alındığını gösterir niteliktedir. EUFIC tarafından trafik ışığı şeklinde etiketleme ile içeriklerin gösterilebileceği önerisi reddedilmiş, şirketler tarafından herhangi bir renk içermeyen bilgilendirme etiketleri uygun görülmüştür (Şekil 1).

3. BESLENME İLE İLGİLİ GÖRÜŞ BİLDİREN KURUM VE KURULUŞLAR

Dünyada ve ülkemizde kamuoyuyla beslenme ile ilgili tavsiye ve görüşlerini paylaşan çeşitli kurum ve kuruluşlar mevcuttur. Gıda tekellerinin bu birimler ile ilişkisine birkaç örnek sunulmuştur.

3.1. AVRUPA GIDA GÜVENLİĞİ OTORİTESİ

Türkiye'nin de gözlemci olarak bulunduğu Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesi (European Food Safety Authority-EFSA) bu kuruluşlardan birisidir. EFSA geçen yıllar boyunca, gıda şirketleriyle ilişkisi nedeniyle çıkar çatışmasına yol açtığı yönünde birçok eleştiriyi karşı karşıya kalmıştır. Kararları alan panel üyeleri ve hatta EFSA yönetim kurulu üyeleri ile gıda, biyoteknoloji ve pestisit şirketleri arasında sıkı bağlar bulunmaktadır. EFSA'nın 14 yönetim kurulu üyesinin en az beş tanesinin şirketlerle bağlantılı olduğu belirtilmektedir.

EFSA'nın halk sağlığını tehdit eden faaliyetlerine örnek olarak glifosat maddesiyle ilgili açıklamaları verilebilir. Glifosat GDO'lu ürün yetiştiriciliğinde kullanılan herbisit etken maddesidir ve sağlığa zararları çok sayıda bilimsel makale ile ortaya konmuştur. Dünya Sağlık Örgütü tarafından da insanlarda kansere yol açabilen bir madde olarak tanımlanmaktadır. Başlıca GDO üreticisi olan Monsanto'nun ürünlerdeki yasal glifosat kalıntı miktarının yükseltilmesi talebinin ardından, EFSA 2012 yılında bir görüş yayımladı. Bu bildiride önceki yıllarda yapılan makalelerin hiçbirine atıf yapılmazken, güvenilirliği şüpheli henüz yayımlanmamış belgelere yer verildi. Sonuç olarak EFSA, kalıntı miktarının 100-150 kat artırılabilirliğini belirtti (15).

3.2. KALP DOSTU ÜRÜNLER

Kurum tavsiyeleri gıda şirketleri tarafından bir pazarlama unsuru olarak kullanılmaktadır. Yaklaşık on yıl önce, margarin kullanımındaki azalmaya yanıt olarak, margarin üreticilerinin Dünya Kalp Federasyonu, Türk Kalp Vakfı ve İstanbul Kalp Cerrahisi Vakfı gibi kuruluşlara kendi ürünlerini tavsiye ettirdiği Becel, Ülker Kalbim markalı ürünlerin reklamlarından hatırlanacaktır.

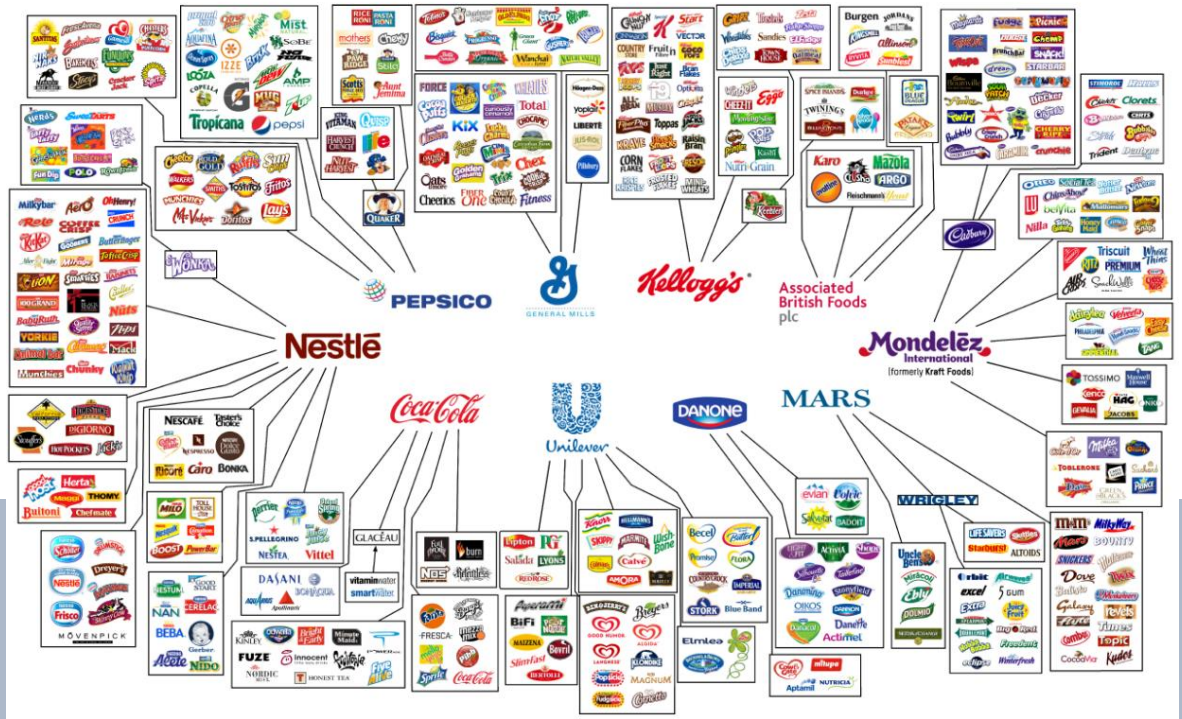
Amerikan Kalp Vakfı, kendisine para karşılığı başvuran şirketlerin ürünlerini yağ, doymuş yağ, kolesterol ve sodyum miktarları yönünden inceleyerek onaylamaktadır ve ürünler bu etiketle pazarlanmaktadır. Bunun sonucunda örneğin Kellogg şirketinin şekeri yüksek kahvaltılık gevrekleri ya da bir margarin kalp dostu olabilmektedir.

[15] CEO ve EarthopenSource (2012). *Conflicts on the menu*. Erişim tarihi: 13.01.2019 <https://corporateeurope.org/en/efsa/2012/02/conflicts-menu>

4. MEDYANIN ETKİSİ

Gıda tekellerinin topluma ürünleri lehine bilgi servis etmelerinde son halkayı medya oluşturmaktadır. Şirket fonlarıyla yapılan çalışmaların sonuçları, uzman görüşleri, kurum tavsiyeleri medya aracılığıyla kamuoyuyla paylaşılmaktadır.

Beslenme ile ilgili haberler medyada en çok yer verilen ve okunan haberler arasındadır. Yapılan çalışmalar, okurların genellikle sağlıklı beslenme konusunda doğru bilgiye ulaşamadığını göstermektedir. İngiltere'de altı hafta boyunca beş farklı gazetede yayımlanan toplam 141 makale içinde, güvenilirliği en düşük haberlerin obezite, yüksek yağ miktarı ve işlenmiş gıdalarla ilgili olduğu bildirilmiştir (17). Beslenmeyle ilgili haberlerin güvenilir olmaması, başlıca raporun önceki bölümlerinde bahsedilen yönlendirilmiş çalışmaların aktarılmasından kaynaklandığı gibi, gazetecilerle kurulan ilişkiler de haber hazırlığında rol oynamaktadır.

Gıda tekelleri maddi ilişkiler aracılığıyla ürünlerinin sağlığa zararsız/yararlı olduğu haberlerinin hazırlanmasını sağlamaktadır. Coca-Cola'nın Colorado Üniversitesi'nde yıllar boyunca yayıncılık konferanslarını desteklediği, bu toplantılara McDonald's ve Coca-Cola'dan temsilcilerin katıldığı ve katılan gazetecilerin yeni hikâyelerle etkinliklerden ayrıldığı bilinmektedir (18).

5. LOBİ FAALİYETLERİ: GIDA TEKELLERİ-İKTİDAR İLİŞKİLERİ

Hükümetler, toplumun beslenmeyle ilgili başlıca bilgi kaynaklarından biri olmakla birlikte, aslen gıda üretimi, dağıtımı ve tüketimindeki idari düzenlemeler ile tek tek ülkelerdeki beslenme koşullarını belirlemektedir. Uluslararası ve ulusal gıda tekelleri iktidarlarla yürüttükleri ilişkiler ile

[17] Kininmonth, A. R., Jamil, N., Almatrouk, N., & Evans, C. (2017). Quality assessment of nutrition coverage in the media: a 6-week survey of five popular UK newspapers. *BMJ open*, 7(12), e014633. doi:10.1136/bmjopen-2016-014633

[18] Thacker, P. (2017). Coca-Cola's secret influence on medical and science journalist. *BMJ*, 357, j1638. <https://doi.org/10.1136/bmj.j1638>

yasama, yürütme ve kamusal eğitimle ilgili karar süreçlerine dâhil olmaktadır.

Bu ilişkilere örnek olarak; uluslararası nişasta bazlı şeker (mısır şurubu) tekeli Cargill'in Türkiye'de yürüttüğü faaliyetler verilebilir. 2000'li yılların ortasında nişasta bazlı şeker kotalarındaki artışlar ve mısır ithalatındaki dönemsel vergi indirimleri, Cargill-Ülker ortaklığının dönemin siyasetçileri ile kurduğu ilişkiler çerçevesinde değerlendirilebilir (19). Yakın tarihli bir örnek ise, 2018 yılında hükümetin talebiyle hazırlanan raporda Cargill'in Türkiye'ye şeker fabrikalarını özelleştirmesi tavsiyesinde bulunmasıdır.

Söz konusu ilişkilere Türkiye'deki güncel örneklerden biri ise; Tarım ve Orman Bakanı Bekir Pakdemirli'nin dondurulmuş patates üreticisi Kanada merkezli küresel McCain Foods şirketinde 2013-2018 yılları arasındaki üst düzey yöneticilik pozisyonudur. Patates ithalatında uygulamaya sokulan vergi indirimleri bu ilişkiyi akla getirmiştir. 11 Mart 2019 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Ticaret Bakanlığının Patates İthalatında Tarife Kontenjanı Uygulanmasına İlişkin Tebliği ile (20), 20 Nisan 2019 tarihine kadar 200 bin tona kadar patates ithalatında gümrük vergisi alınmayacağı bildirilmiştir.

En son örnek olarak, Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak'ın Nisan ayında duyurduğu ve Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından hazırlanan Tarımda Milli Birlik Projesi verilebilir. Projenin ana bileşenlerinden birinin Semerat Holding olacağı ve holdingin %50 hissesinin (Ülker, Eti, Süttaş, Namet, Pınar, Unilever, TK Holding, Kastamonu Entegre, Migros, Borsa vb.) özel sektöre ait olacağı ifade edilmiştir (21). Birçok meslek kuruluşunun tepkisiyle karşılaşan projenin tanıtım toplantısının ertelendiği bilinmektedir.

Gıda şirketlerinin Milli Eğitim Bakanlığı ile yürüttüğü ortak eğitim faaliyetleri ve sosyal sorumluluk projeleri ise raporun önceki bölümlerinde sunulmuştur.

SONUÇ

Raporda sunulan örneklerden anlaşılacağı üzere, dünya genelinde tekelleşmenin geldiği boyut ve iç içe geçen ilişkiler ağı nedeniyle, şirketlerin bilimsel üretimi etkileme yöntem ve faaliyetlerini ulusal ve uluslararası örnekler olarak ayırmak çok mümkün olmamaktadır. Dünyanın birçok ülkesinde ürünlerini pazarlama amacıyla bilimsel verileri yönlendirme çabası içinde olan kuruluşlar, birbirleriyle rekabet etseler de, topluma karşı bir ittifak kurmuş haldeler.

- Gıda endüstrisindeki uluslararası tekelleşme ve gıda arzındaki fazlalık sonucunda üst düzeye çıkan rekabet halk sağlığını tehdit ediyor. Gıda tekelleri ürünlerini pazarlayacak kitleyi arttırmak için siyasal süreçlerden bilimsel araştırmalara, akademik konferanslardan medyaya kadar tüm mecraları büyük harcamalar yaparak değerlendiriyorlar.
- Sermayenin kâr hırsıyla toplumdaki beslenme yaklaşımlarını etkilemek için kullandığı temel araçlardan biri bilim. Büyük gıda tekelleri çıkar çatışmasını en azından yasal olarak gizlemek adına kurdukları kâr amacı gütmeyen kuruluşları aracı olarak kullanıyorlar. Uluslararası gıda tekel-

[19] ZMO (2005). ZMO Araştırması II. Tarım ve Mühendislik, 75, 30-33.

[20] Resmi Gazete (2019). *Patates ithalatında tarife kontenjanı uygulanmasına ilişkin tebliğ*, Resmi Gazete, Sayı : 30711. Erişim tarihi: 15.04.2019 <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/03/20190311-14.htm>

[21] Yıldırım, A.E. (2019). *Tarımda Milli Birlik Projesi'ni açıklıyoruz*. Erişim tarihi: 09.05.2019 <http://www.tarimdunyasi.net/2019/04/17/tarimda-milli-birlik-projesini-acikliyoruz/>

lerinin yanı sıra çok sayıda küçük ve orta ölçekli şirket de bilimsel araştırmalara fon sağlayarak, ürünlerinin sağlığa yararları hakkındaki sonuçları bir pazarlama unsuru olarak kullanıyor.

- Kâr amacı gütmeyen yan kuruluşlar, amaçlarının bilimsel araştırma ve sosyal sorumluluk projeleriyle toplumun sağlıklı beslenmesine katkı sağlamak olduğunu belirtiyor. Ancak yine aynı tekellerin ürünlerinin pek çoğunun (işlenmiş gıdalar, tatlı-tuzlu atıştırmalıklar, yüksek şeker içeren içecekler, doymuş yağ oranı yüksek hazır gıdalar, hızlı gıda ürünleri vb.) çocuklardan yetişkinlere obezite, kalp-damar hastalıkları, metabolik sendrom, tip II diyabet gibi beslenmeye bağlı kronik hastalıklarla ilişkili olduğu biliniyor.
- Kurulan ağırlık ölçeği, sağlıklı beslenme için gerekli bilgiye ulaşmayı çok güç, hatta toplumun büyük kısmı açısından imkânsız hale getiriyor. Uluslararası araştırma fonları, projeler, bilimsel konferanslar, bilimsel dergilerde yayımlanan makaleler, uzman görüşleri ve kurumsal beslenme tavsiyelerinin yanı sıra medyadaki bilgi kirliliği de toplumda kafa karışıklığına yol açıyor. Neredeyse elli yıldır sağlıklı beslenme yönündeki temel öneri olan daha fazla meyve ve sebze ağırlıklı beslenme yaklaşımı değişmezken, ortaya çıkan kafa karışıklığından faydalanan ise kârlarını arttıran sermaye sınıfı oluyor.
- Halk sağlığını olumsuz etkileyen tüm bu süreçlerin asıl faturası ise emekçiler ve yoksul halka çıkıyor. Günümüzde beslenmeye bağlı kronik hastalıklar yoksulların hastalığı olarak tanımlanıyor. Daha yağlı ve şekerli olmaları nedeniyle yüksek kalorili olan, ucuz ve kolay ulaşılır gıdalar emekçiler tarafından tüketiliyor. Geniş emekçi yığınları çalışma ve yaşam koşulları nedeniyle sağlıklı beslenme ve fiziksel egzersiz olanaklarına sahip olamıyor. Yapılan çalışmalar gelir ve eğitim düzeyinin beslenme tipleriyle bağını ortaya koyuyor. Çocukluk çağı obezitesi oranlarındaki artış ise, çocukların sağlığının özellikle büyük bir tehlike altında olduğuna işaret ediyor.

Sonuç olarak tüm dünya genelinde sermaye sınıfının beslenme ve gıda güvenliği üzerindeki etkisini ortadan kaldırmadan emekçilerin sağlıklı gıdaya ulaşmasını sağlamak mümkün gözüküyor. Elbette gıda tekelleri karşısında emekçilerin çıkarlarını gözetken bilim insanlarının çalışmaları, açıklamaları, eğitim faaliyetleri büyük önem taşıyor. Ancak "bilinçli bireylerin sağlıklı tercihler yapacağı" algısı, raporda sunulan örnekler üzerinden de anlaşılacağı gibi, var olan kapitalist-emperyalist sistemde bir yanılsamaya yol açıyor. Toplum sağlığının geliştirilmesi ve korunması için en önemli başlıklardan biri olan halkın sağlıklı beslenmesi, ancak gıdanın üretiminden, dağıtımına ve tüketimine kadar tüm süreçlerin halkın sağlığı gözetilerek merkezi bir şekilde planlanmasıyla mümkün olabilecektir. Bu planlamanın merkezinde ise gıda tekellerinin kamulaştırılmasının ve kamu kaynaklarıyla desteklenen bilimsel çalışmaların yer alması gerektiği açıktır.

Bu raporda gıda tekellerinin, toplum sağlığının en önemli bileşenlerinden biri olan *sağlıklı beslenme ile ilgili bilimsel gerçeklerin emekçilere ulaşmasını engelleme yöntemleri* ulusal ve uluslararası örnekler üzerinden sunulmaktadır. Söz konusu gıda tekelleri olduğundan, ülkemiz ve dünya çapındaki etkinliklerin benzerlikler taşıdığı ve çoğu zaman iç içe geçtiği görülmektedir. *Bilim ve Aydınlanma Akademisi* çatısı altında faaliyet yürüten **Toplum Sağlığını Geliştirme ve Koruma Bilim Alanı** bilim alanı olarak konuyu kamuoyunun değerlendirmesine sunuyoruz.

BİLİM ve AYDINLANMA AKADEMİSİ

MAYIS 2019

